

بنیادهای نظریه اجتماعی

جهت را اندکی تغییر دهیم؟ چگونه یک جهت را انتخاب می‌کنیم؟ اما پیش از آنکه بتوانیم این پرسشها را مطرح کنیم، باید بدانیم به کجای رویم، و برای این منظور به تئوری اجتماعی نیرومندی نیازمندیم. چنین نظریه‌ای نیازمند شالودهای مستحکم است و این همان چیزی است که این کتاب می‌خواهد فراهم سازد.

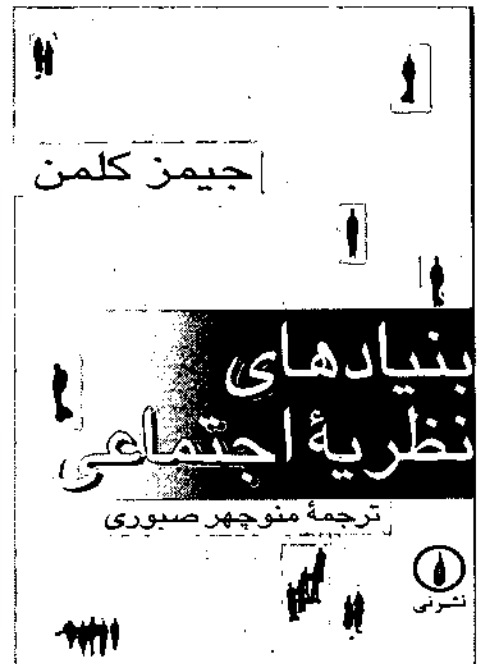
نویسنده کتاب در فصل اول تحت عنوان «فرانظریه تبیین در علوم اجتماعی» چهار نوع شیوه تبیین را براساس مطالعه رفتار فرد یا رفتار نظام اجتماعی و نیز نوع بررسی درونی و بیرونی مطرح کرده و از میان آنها یکی را به عنوان شیوه اصلی کار خود در این کتاب برگزیده و درباره آن توضیح داده است. این چهار شیوه عبارتند از:

۱- تبیین رفتار فردی از طریق مشاهده رفتار مستقیم و بیرونی افراد مثل رفتار رای دادن، انتخاب شغل، بیان نگرش‌ها و ارزشها، معمولاً در این شیوه از روشهای همبستگی

■ مؤلف: جیمز ساموئل کلمن
■ مترجم: منوچهر صبوری کاشانی
■ ناشر: نی

● ترجمه این کتاب از جهت روایی متن فارسی و نیز وفاداری به متن اصلی به خوبی انجام شده و کمتر می‌توان جملات و عبارات نامفهوم در آن یافت، اگر چه قطعاً متن اصلی این گونه کتاب‌دارای پیچیدگیهای فراوانی است.

● سعید معیدفر
عضو هیات علمی دانشگاه تهران

آماري استفاده می‌شود و ویژگیهای افراد مورد مطالعه و ویژگیهای محیطهای اجتماعی آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- تبیین رفتار فردی از طریق فرایندهای درونی فرد و از راه درون نگری یا درک هم‌دلانه مشاهده گر با افراد مورد مطالعه و یا بعضی از طریق بعضی شاخه های روان‌شناسی مثل بازنگری کمی تغییرات درون فرد.

۳- تبیین رفتار نظامهای اجتماعی از طریق مشاهده مستقیم و بیرونی: در این شیوه نیز از روشهای تحلیلی برپایه همبستگی آماری میان مثلاً رفتار سوچویانه و ویژگیهای دیگر نظام اجتماعی بهره‌برداری می‌شود و از این جمله اند پژوهشهایی که متضمن مشاهده مستقیم سیستم در طول یک دوره زمانی هستند.

۴- تبیین رفتار نظام های اجتماعی از طریق بررسی فرایندهای درونی نظام: در این شیوه تبیین نظام بر اساس اجزاء تشکیل‌دهنده آن که ممکن است افراد و یا نهادهای درون نظام یا زیرگروههای دیگر باشند و فرایندهای درونی و غالب بر اجزاء یک نظام اجتماعی انجام می‌گیرد. هر یک از انواع تبیین مزبور، امتیازها و ضمن اشکالات دربردارد. مثلاً

«این کتاب مهمترین کتاب در نظریه اجتماعی است.» اهمیت این کتاب بیشتر از آن جهت است که بر خلاف سیاق سایر کتابهای نظریه در علوم اجتماعی، ساختار اجتماعی را در رفتارهای اقتصادی، سیاسی مدنظر قرار داده است. از این رو علاوه بر اهمیت آن در نزد جامعه‌شناسان، در میان اقتصاددانان و دانشمندان علوم سیاسی نیز طرفداران زیادی دارد.

نویسنده در پیشگفتار کتاب درباره تفاوت این کتاب با سایر کتابهای نظریه در علوم اجتماعی، گفته است: «تئوری اجتماعی» آن گونه که در دانشگاهها آموخته می‌شود، تا اندازه زیادی تاریخ تفکر اجتماعی است. منتقد خرده بین ممکن است بگوید که شیوه عمل رایج در نظریه اجتماعی تکرار حدیثی کهنه و در واقع توسل به نظریه‌پردازان قرن نوزدهم است. اما در این میان، انقلابی‌سازمانی در جوامع رخ داده است. همچنان که جنگلها و کشتزارهای محیط طبیعی جای خود را به خیابانها و آسمانخراشها می‌دهند، نهادهای نخستین نیز که جوامع، پیرامون آنها توسعه یافته‌اند جایشان را به سازمان اجتماعی می‌دهند که هدفمندانه بنا شده است. با در نظر گرفتن این تحولات، ممکن است از خودپرسیم: ما به کجا می‌رویم. آیا به جایی که می‌خواهیم می‌رویم؟ آیا می‌توانیم

کتاب بنیادهای نظریه اجتماعی ترجمه بخش‌های اول و دوم کتابی از جیمز ساموئل کلمن با عنوان Foundations of social Theory است که در ۴۹۱ صفحه از سوی انتشارات نشر نی در سال ۷۷ به چاپ رسیده است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۹۹۰ به زبان انگلیسی توسط دانشگاه هاروارد انتشار یافته است و از آثار کلاسیک در علوم اجتماعی به شمار می‌رود. نویسنده کتاب، استاد جامعه‌شناسی دانشگاههای معتبر آمریکا است و برجستگی خاصی در میان جامعه‌شناسان نسل خود دارد. او در زمینه‌های گوناگون مانند رفتار جمعی، ستیزه اجتماعی، سازمان اجتماعی مدرسه، نظریه مبادله اجتماعی، نظریه شبکه اجتماعی، ساختار اجتماعی، نظریه انتخاب عقلانی به مطالعه و پژوهش پرداخته و کتابها و مقالات بسیاری در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، مسایل جوانان، جامعه‌شناسی پزشکی، جامعه‌شناسی سیاسی، نظریه‌ها و روشهای علوم اجتماعی و کاربرد مدل‌های ریاضی در جامعه‌شناسی نوشته است، لیکن کتاب بنیادهای نظریه اجتماعی او در این میان از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. یکی از همکاران دانشگاهی او در دانشگاه شیکاگو درباره این کتاب گفته است:

اشکال شیوه اول و دوم که به بررسی رفتار فردی داده‌های سطح فردی معطوف است آن است که این مشاهدات به ویژه شیوه اول که در علوم اجتماعی رواج زیاد دارد منجر به شکاف روزافزونی بین نظریه و پژوهش شده است و درحالیکه نظریه اجتماعی، همچنان درباره عملکرد نظام‌های اجتماعی رفتار است لیکن تحقیق تجربی، اغلب با تبیین رفتار فردی سر و کار دارد. در واقع تاکید بر رفتار فردی که در بسیاری از تحقیقات اجتماعی یافت می‌شود، اغلب توجه را از مسایل اصلی نظریه اجتماعی که به عملکرد نظام‌های اجتماعی مربوط می‌شود منحرف می‌کند. در مقابل، شیوه‌های تبیین سوم و چهارم نیز اشکالاتی دارند که شاید مهمترین آن انتقال از تحلیل سطح کلان به سطح خرد باشد. در واقع همانگونه که در شیوه‌های اول و دوم، انتقال از سطح خرد (یعنی فرد) به سطح کلان (یعنی نظام اجتماعی) درست نیست و به قول روش‌شناسان خطای عبور از یک سطح تحلیل به سطح دیگر و یا اصطلاح بسط‌طه «خطای سطح» اتفاق می‌افتد، انتقال از سطح کلان (نظام اجتماعی) به سطح خرد (فرد) نیز با اشکال روبروست.

بهر حال نویسنده ضمن اتخاذ شیوه تبیین نوع چهارم یعنی تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق بررسی فرایندهای درونی نظام، آن را برای تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی و نظریه اجتماعی مقبول و سودمندتر می‌یابد و محور تحلیل خود در کتاب مزبور را همین شیوه تبیین قرار می‌دهد. مکاتب و رویکردهای جامعه‌شناختی را نیز می‌توان برپایه این چهار نوع تبیین از هم باز شناخت و مشخص کرد که کلمن در این کتاب کدام رویکرد را در نظریه پردازی اجتماعی پیش رو دارد. می‌توان رویکردهای جامعه‌شناختی را براساس اینکه رفتار فرد را محور تبیین قرار می‌دهند یا رفتار نظام اجتماعی را به دو دسته ساخت گرا و رفتارگرا تقسیم کرد. به علاوه می‌توان رویکردهای جامعه‌شناختی را براساس اینکه به جنبه‌های بیرونی یا درونی رفتار توجه می‌کنند به دو دسته تجربی و تحلیل مبتنی بر معنا و تفهیم تقسیم کرد. با این وصف، براساس دسته بندی مزبور، در رویکردهای نوع اول که رفتار فرد را محور مشاهده و تحلیل می‌شود، رویکردهای تجربه‌گرا قرار دارند که از جمله رویکردی اوایل قرن بیستم در جامعه‌شناسی آمریکاست و مطالعات جامعه‌شناسی را معطوف به بررسی‌های تجربی و مشاهدات اولیه رفتار عاملان اجتماعی می‌داند. نظریه‌ها و رویکردهای روانشناختی در جامعه‌شناسی از جمله مکتب مبادله را می‌توان در دسته دوم از نظریه‌های جامعه‌شناختی قرار داد که بر اساس آن رفتار افراد براساس فرایندهای درونی رفتار مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. نظریه‌های فونکسیونالیستی پارسونز و مرتن از جمله رویکردهای نوع سوم اند که به تحلیل ساختار نظام اجتماعی از نیروی مبادرت ورزیده اند. نظریه‌های مارکسیستی را نیز در این زمره می‌توان دانست. از ترکیب دو رویکرد درون‌گرا در تحلیل رفتار و نیز ساخت‌گرا در تحلیل نظام اجتماعی، رویکرد چهارمی در جامعه‌شناسی بوجود آمده است که حاصل تلفیق دیدگاه‌هایی مانند تفهیم (ماکس وبر)، کنش متقابل نمادی، روش‌شناسی مردمی و نیز نظریه فونکسیونالیسم ساختاری است و عناصری از هر یک را داراست. با این وصف رویکرد کلمن در نظریه اجتماعی که از نوع چهارم است از جمله رویکردهای تلفیقی بین نوع دوم و سوم از شیوه‌های تبیینی مزبور است و عناصری از دیدگاه‌های پیش گفته را با خود دارد. البته رویکردهای تلفیقی دیگری نیز هستند مانند رویکرد برخی از نئومارکسیست‌ها مثل هابرماس که باتمییراتی در دسته چهارم قرار می‌گیرند.

ریتر در کتاب نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر

از جمله نواقص این کتاب این است که
اولاً فاقد هرگونه ضمانت بویژه آدرس کامل استنادات
و ارجاعات داخل متن است.
ثانیاً متن ترجمه شده فقط
دوبخش از کتابی است با همین عنوان.
از این رو بهتر بود مترجم در بخش پیشگفتار، فهرست تفصیلی
و یا حداقل اجمالی کتاب اصلی را ذکر می‌کرد تا جایگاه بحث او در دو بخش
ترجمه شده در ارتباط با سایر بخشهای
کتاب معلوم می‌شد.

نویسنده چهار شیوه تبیین را براساس مطالعه رفتار فرد یا رفتار نظام اجتماعی
و نیز نوع بررسی درونی و بیرونی مطرح کرده است:
۱- تبیین رفتار فردی از طریق مشاهده رفتار مستقیم و بیرونی
۲- تبیین رفتار فردی از طریق فرایندهای درونی فرد و درون‌نگری و درک همدلانه
مشاهده‌گر
۳- تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق مشاهده مستقیم
۴- تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق بررسی فرایندهای درونی نظام

می‌گوید: جیمز کلمن از نقد پارسونز شروع کرده و کوشیده تا نظریه کنش تلفیقی تری را به دست دهد. به اعتقاد کلمن، مسایل نظری اصلی جامعه‌شناختی، اکنون حول این دو قضیه دور می‌زند: چگونه کنشهای هدفدار کنشگران دست به دست هم می‌دهند تا رفتار نظام را ایجاد کنند و دیگر این که چگونه این کنشهای هدفدار نیز به نوبه خود بر اثر الزامهای ناشی از رفتار نظام شکل گرفته می‌شوند. بدین سان، کلمن می‌کوشد تا نظریه کنش را به ریشه‌های خرد آن و تاکید بر کنشگر بازگرداند، اما ضمن او بر پیوند سطح خرد و کلان تاکید می‌ورزد و این کار را در چهارچوب الزامها و اصطلاحات نظریه کنش و کارکردگرایی ساختاری انجام می‌دهد و در زمینه پیوند سطح خرد و کلان از اصل نظری ماکس وبر در کتاب اخلاق پروتستان و روحیه سرمایه‌داری سود می‌جوید.

(ریتر، ۱۳۷۴، ص ۶۱۳-۶۱۴).
کتاب بنیادهای نظریه اجتماعی کلمن همانطور که گفته شد ترجمه دو بخش از کتاب اصلی است: بخش اول، کنشها و روابط ابتدایی و بخش دوم، ساختارهای کنش. بخش اول کتاب، بیشتر معطوف به طرح چند نوع کنش و روابط اساسی در جامعه مانند: مبادله، روابط اقتدار و روابط اعتماد در سطوح اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حقوقی میان افراد یک جامعه است و بخش دوم، ناظر بر تحلیل نظامها و ساختارهایی است که در بردارنده انواع کنش و روابط اساسی اجتماعی است. فصلهای بخش اول عبارتند از: کنشگران و منابع، منفعت و کنترل، حقوق کنش، روابط اقتدار و روابط اعتماد. اما فصلهای بخش دوم عبارتند از: نظامهای مبادله اجتماعی، از روابط اقتدار تا نظامهای اقتدار، نظامهای اعتماد و ویژگیهای پویایی آنها، رفتار جمعی، تقاضا برای هنجارهای موثر - ایجاد هنجارهای موثر و سرمایه اجتماعی.

نامفهوم در آن یافت، اگر چه قطع متن اصلی این گونه کتابها دارای پیچیدگی‌های فراوانی است. واژه‌های فارسی بکار رفته در برگردان واژگان اصلی نیز برای کسانی که قبلاً جامعه‌شناسی و خصوصاً نظریه‌های جامعه‌شناسی را خوانده‌اند و با آن آشنا هستند مفهوم است و تقریباً از واژه‌های جا افتاده و مرسوم استفاده شده است.
کتاب مزبور نواقصی نیز دارد: اولاً این کتاب فاقد هرگونه ضمانت از جمله آدرس کامل استنادات و ارجاعات داخل متن است. مثلاً در صفحه ۲۲۹، نویسنده کتاب به کنار دو سیگل مطلبی را ارجاع داده است و قاعدتاً برای اطلاع کاملتر باید در انتهای کتاب آدرس کامل کتاب یا مقاله‌ای که از آن بهره برداری شده بیاید، لیکن همانگونه که گفته شد کتاب فاقد فهرست کامل منابع و ماخذ است و این مشکل برای کلیه ارجاعات داخل متن وجود دارد. ثانیاً متن ترجمه شده فقط دو بخش از کتابی است با همین عنوان. بهتر بود مترجم در بخش پیشگفتار، فهرست تفصیلی و یا حداقل اجمالی کتاب اصلی را ذکر می‌کرد تا جایگاه بحث او در دو بخش ترجمه شده در ارتباط با سایر بخش‌های کتاب معلوم می‌شد.

در مجموع، کتاب بنیادهای نظریه اجتماعی در نوع خود و در میان کتابهای نظریه‌های جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی که به فارسی ترجمه شده، بی‌نظیر است و در بردارنده تحلیلهایی درباره ابعاد مختلف کنش‌های اجتماعی و از جمله کنشهای سیاسی و اقتصادی است. در واقع می‌توان کتاب را نظریه‌ای درباره کنش اجتماعی نامید، منتها در نقد و تکمیل کتاب نظریه‌ای درباره کنش اجتماعی پارسونز. به هر حال مطالعه این کتاب خصوصاً برای دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی توصیه می‌شود. ضمن نظریه‌های کلمن در این کتاب، همانند نظریه پارسونز درباره کنش و نظام اجتماعی، علاوه بر دانشجویان و پژوهشگران جامعه‌شناسی می‌تواند مورد علاقه بهره برداری دانشجویان و محققان سایر رشته‌های علوم اجتماعی از جمله اقتصاد، مدیریت، حقوق و علوم سیاسی قرار گیرد.

مترجم کتابهای آقای منوچهر صبوری کاشانی از اساتید دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران است که احاطه بسیار خوبی نسبت به ترجمه متون اصلی و تخصصی جامعه‌شناسی داشته و قبلاً نیز از ایشان کتاب ارزشمند جامعه‌شناسی آنتونی گیدنز و کتابهای دیگری ترجمه شده است. ترجمه این کتاب نیز از جهت روایی متن فارسی و نیز وفاداری به متن اصلی به خوبی انجام شده و کمتر می‌توان جملات و عبارات